

Ekonomia

Instytucje rynku pracy w krajach OECD

Istota, tendencje i znaczenie ekonomiczne

pod redakcją
Eugeniusza Kwiatkowskiego

Instytucje rynku pracy w krajach OECD

**Istota, tendencje
i znaczenie ekonomiczne**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Instytucje rynku pracy w krajach OECD

**Istota, tendencje
i znaczenie ekonomiczne**

pod redakcją
Eugeniusza Kwiatkowskiego

Eugeniusz Kwiatkowski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Makroekonomii, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41

RECENZENT

Wacław Jarmołowicz

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Ewa Siwińska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/albertyurolaits

Monografia została przygotowana w ramach projektu pt. *Institucje rynku pracy a sytuacja na rynkach pracy w krajach OECD w okresie globalnego kryzysu* i została sfinansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/11/B/HS4/00684

© Copyright by Authors, Łódź 2017

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2017

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08072.17.0.K

Ark. wyd. 16,0; ark. druk. 17,5

ISBN 978-83-8088-799-2

e-ISBN 978-83-8088-800-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1	
Podejście instytucjonalne w analizie rynku pracy – tradycja i współczesność (Eugeniusz Kwiatkowski)	15
1.1. Wprowadzenie	15
1.2. Elementy podejścia instytucjonalnego w okresie dominacji ekonomii klasycznej i neoklasycznej	16
1.3. Powstanie instytucjonalizmu i jego rozwój	20
1.4. Nowa ekonomia instytucjonalna	24
1.5. Instytucje rynku pracy a zatrudnienie i bezrobocie	26
1.6. Podsumowanie	31
Bibliografia	32
Rozdział 2	
Wpływ instytucji rynku pracy na zatrudnienie i bezrobocie – przegląd literatury (Przemysław Włodarczyk)	35
2.1. Wprowadzenie	35
2.2. Rozwój teorii instytucji rynku pracy – perspektywa ogólna	36
2.3. Instytucje rynku pracy i ich wpływ na zatrudnienie i bezrobocie w tradycyjnych modelach równowagi cząstkowej	43
2.4. Instytucje rynku pracy i ich wpływ na zmienne strumieniowe rynku pracy w modelach poszukiwań i dopasowań	51
2.5. Instytucje rynku pracy i ich wpływ na zmienne rynku pracy w modelach równowagi ogólnej	67
2.6. Podsumowanie	69
Bibliografia	71

Rozdział 3

Znaczenie prawnej ochrony zatrudnienia (Eugeniusz Kwiatkowski, Przemysław Włodarczyk)	81
3.1. Wprowadzenie	81
3.2. Istota, funkcje i pomiar prawnej ochrony zatrudnienia	82
3.3. Geneza i ewolucja instytucji prawnej ochrony zatrudnienia	89
3.4. Wpływ prawnej ochrony zatrudnienia na rynek pracy w ujęciu teoretycznym	101
3.5. Wpływ prawnej ochrony zatrudnienia na rynek pracy w ujęciu empirycznym	108
3.6. Podsumowanie	113
Bibliografia	115

Rozdział 4

Rodzaje umów o pracę a elastyczność zatrudnienia w krajach OECD (Eugeniusz Kwiatkowski, Przemysław Włodarczyk)	119
4.1. Wprowadzenie	119
4.2. Istota i znaczenie elastyczności zatrudnienia	120
4.3. Zatrudnienie według rodzaju umów o pracę	122
4.4. Umowy o pracę a elastyczność zatrudnienia – hipotezy teoretyczne	132
4.5. Wpływ rodzajów umów o pracę na elastyczność zatrudnienia – wyniki badań	134
4.6. Podsumowanie	138
Bibliografia	139

Rozdział 5

Płaca minimalna i jej rola w kształtowaniu sytuacji na rynku pracy w krajach OECD (Anna Krajewska, Sylwia Roszkowska)	141
5.1. Wprowadzenie	141
5.2. Płaca minimalna w teorii i badaniach empirycznych	142
5.3. Płaca minimalna w krajach OECD. Analiza danych statystycznych	145
5.4. Płaca minimalna – analizy ekonometryczne	153
5.5. Konkluzje i rekomendacje	161
Bibliografia	163

Rozdział 6

Klin podatkowy w krajach OECD (Anna Krajewska, Sylwia Roszkowska)	165
6.1. Wprowadzenie	165
6.2. Klin podatkowy. Interpretacja graficzna i wyniki badań empirycznych	166
6.3. Klin podatkowy w krajach OECD. Analiza danych statystycznych	169
6.4. Analiza ekonometryczna	180
6.5. Konkluzje i rekomendacje	187
Bibliografia	189

Rozdział 7

**Zasiłki dla bezrobotnych i ich wpływ na rynek pracy
(Paweł Kubiak, Eugeniusz Kwiatkowski) 191**

7.1. Wprowadzenie	191
7.2. Podstawy teoretyczne systemu zasiłków dla bezrobotnych	192
7.3. Charakterystyka zasiłków dla bezrobotnych w krajach OECD	196
7.4. Wpływ zasiłków dla bezrobotnych na rynek pracy – wyniki badań empirycznych	204
7.5. Podsumowanie	210
Bibliografia	211

Rozdział 8

**Wpływ stopnia uzwiązkowienia na popyt na pracę w krajach OECD
(Katarzyna Filipowicz, Andrzej Nowosad, Tomasz Tokarski) 213**

8.1. Wprowadzenie	213
8.2. Związki zawodowe – pojęcie, istota funkcjonowania	214
8.3. Stopień uzwiązkowienia w krajach OECD w latach 2001–2014	217
8.4. Zmiany PKB i liczby pracujących w krajach OECD w latach 2001–2014	221
8.5. Statystyczna analiza oddziaływania stopnia uzwiązkowienia na popyt na pracę	226
8.6. Podsumowanie	228
Bibliografia	229

Rozdział 9

**Taksonomiczne wskaźniki liberalizacji rynków pracy a zmiany
zatrudnienia w wybranych krajach OECD (Katarzyna Filipowicz,
Tomasz Tokarski, Przemysław Włodarczyk) 233**

9.1. Wprowadzenie	233
9.2. Taksonomiczne wskaźniki liberalizacji rynków pracy	234
9.3. Statystyczna analiza oddziaływania stopnia liberalizacji rynków pracy na zmiany zatrudnienia	238
9.4. Podsumowanie	240
Bibliografia	241

Rozdział 10

**Wpływ instytucji rynku pracy na sytuację na rynku pracy
wybranych krajów – analiza szeregów czasowych za pomocą
metod VAR/VECM (Sylwia Roszkowska) 243**

10.1. Wprowadzenie	243
10.2. Podstawy teoretyczne	244
10.3. Dane statystyczne	246
10.4. Wyjściowy model VAR	249

8 Spis treści

10.5. Wyniki analiz empirycznych	250
10.6. Podsumowanie i wnioski	258
Bibliografia	259
Aneks	260
Wnioski i rekomendacje	263
Spis rysunków	275
Spis tabel	277

Wstęp

Gospodarki rynkowe podlegają różnorodnym oddziaływaniom, których źródła tkwią w samych gospodarkach bądź też na ich zewnątrz. Oddziaływania te mają różny charakter: koniunkturalny, trendów długofalowych, jednorazowych szoków o charakterze podażowym bądź popytowym. Wywołują one powstawanie nierównowag w gospodarce, w tym również na rynku pracy, które wywołują procesy przystosowawcze w różnych dziedzinach gospodarki, w tym również w obszarze zatrudnienia, bezrobocia i płac. Procesy przystosowawcze wymagają pewnej elastyczności gospodarki, a więc zdolności do zmian istniejących stanów. Ze względu na to, że stopień elastyczności w poszczególnych obszarach gospodarki jest niejednakowy, procesy przystosowawcze w gospodarce, w tym również na rynku pracy, mogą mieć różny charakter. Można powiedzieć, że stopień elastyczności gospodarki w jej różnych obszarach ma znaczenie dla zmian podstawowych zmiennych rynku pracy, tj. zatrudnienia, bezrobocia i płac.

W badaniach nad zmiennością zatrudnienia i bezrobocia podejmowanych w teorii ekonomii zauważyć można wyraźną ewolucję poglądów. Do lat 70. XX w. dominowały analizy podkreślające zależność zatrudnienia i bezrobocia od tradycyjnych czynników determinujących, dotyczących płac realnych, krańcowej produktywności pracy i agregatowego popytu (produkcji). W latach 80. zwrócono uwagę na znaczenie różnorodnych szoków ekonomicznych w kształtowaniu zatrudnienia i bezrobocia. Podkreślono, że skala zmian zatrudnienia i bezrobocia w gospodarce zależy w dużej mierze od ich głębokości i okresu trwania. Analizy szoków ekonomicznych skierowały uwagę teorii ekonomii na procesy przystosowawcze dokonujące się w gospodarce, w tym również na rynku pracy, po wystąpieniu szoków. Różnorodny charakter procesów przystosowawczych zwrócił uwagę na ich zależność od istniejących instytucji w gospodarce, w tym również instytucji rynku pracy. Katalizatorem rozwoju tych badań był dynamicznie rozwijający się w ostatnim dwudziestoleciu nurt teoretyczny nowej ekonomii instytucjonalnej, podkreślający zasadniczą rolę instytucji w kształtowaniu procesów gospodarczych, w tym również procesów na rynku pracy.

Niniejsza monografia powstała w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki pt. *Instytucje rynku pracy a sytuacja na rynkach pracy w krajach OECD w okresie globalnego kryzysu*, sfinansowanego ze środków NCN przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/11/B/HS4/00684. Podstawowe cele monografii są zbieżne z celami projektu NCN, przyjętymi na etapie formułowania wniosku. Wypada jednak zauważyć, że niektóre cele szczegółowe projektu NCN zostały podjęte i zrealizowane w ramach już opublikowanych artykułów w czasopismach naukowych.

Podstawowym celem monografii jest określenie wpływu instytucji rynku pracy na kształtowanie się zatrudnienia, bezrobocia i płac w krajach OECD. Szczególna uwaga poświęcona jest analizie tego wpływu w okresie globalnego kryzysu lat 2007–2010. Określenie wpływu instytucji rynku pracy na podstawowe zmienne tego rynku obejmuje zarówno mechanizmy teoretyczne opisujące badane związki, jak i ustalenie wymiernych reakcji rynku pracy na badane instytucje. Zakres rozważań obejmuje takie instytucje rynku pracy, jak: prawna ochrona zatrudnienia, rodzaj umów o pracę, płace minimalne, klin podatkowy, zasiłki dla bezrobotnych i siła związków zawodowych. Ponadto, w monografii podjęta jest próba sformułowania syntetycznych wniosków i rekomendacji w zakresie pożądanego kształtu tych instytucji w Polsce.

Kraje OECD, będące przedmiotem analizy, podzielono na pięć grup, a mianowicie: (1) kraje anglosaskie, obejmujące Irlandię, Kanadę, Nową Zelandię, USA i Wielką Brytanię; (2) rozwinięte kraje Europy kontynentalnej, obejmujące Austrię, Belgię, Francję, Niemcy, Grecję, Włochy, Luksemburg, Holandię, Portugalię, Słowenię, Hiszpanię i Szwajcarię; (3) kraje nordyckie, obejmujące Danię, Finlandię, Islandię, Norwegię i Szwecję; (4) kraje transformacji, obejmujące Czechy, Estonię, Łotwę, Polskę, Słowację i Węgry i (5) kraje pozostałe, obejmujące Chile, Izrael, Japonię, Koreę, Meksyk, Turcję. W analizach wykorzystano informacje i dane statystyczne pochodzące z okresu 1990–2015, ale szczególną uwagę zwrócono na lata 2000–2015 ze względu na występujący w części tego okresu globalny kryzys.

W analizach jako podstawową przyjęto hipotezę, że skala zmian zatrudnienia, bezrobocia i płac w okresach szoków ekonomicznych zależy nie tylko od głębokości i okresu trwania szoku, ale również od charakteru, a w szczególności stopnia restrykcyjności, instytucji rynku pracy. Przyjęto, że wzrost restrykcyjności instytucji rynku pracy z punktu widzenia pracodawców prowadzi w dłuższym okresie do zwiększenia wahań zatrudnienia i bezrobocia w gospodarce.

W monografii wykorzystuje się różne metody badawcze. Obejmują one przegląd literatury w zakresie analiz teoretycznych przedmiotu oraz wyników analiz empirycznych, metody analiz opisowych, proste metody

statystyczne oraz zaawansowane metody statystyczno-ekonometryczne obejmujące analizy regresji dla szeregów przekrojowo-czasowych oraz szeregów czasowych (modele wektorowej autoregresji VAR i wektorowej korekty błędem VECM).

Projekt był realizowany przez trzy lata (trwał od 6 sierpnia 2014 do 6 sierpnia 2017 r.), stąd też w czasie przygotowywania monografii wiosną 2017 r. szereg publikacji projektowych ujrzało już światło dzienne¹. Należy jednak podkreślić, że zamieszczone w monografii opracowania nie są tekstami przeniesionymi wprost z artykułów publikowanych w czasopismach, aczkolwiek występuje między nimi pewien związek. Choć opracowania w monografii podejmują podobne problemy, co artykuły publikowane w czasopismach, to jednak te ostatnie mają analityczny charakter, zaś rozważania podjęte w monografii są bardziej syntetyczne i podsumowujące.

Monografia składa się z 10 rozdziałów. Przedmiotem rozważań rozdziału 1, przygotowanego przez E. Kwiatkowskiego, jest charakterystyka podejścia instytucjonalnego w analizach rynku pracy. W szczególności, podjęta jest próba odpowiedzi na pytania, jak doszło do ukształtowania się w ekonomii tego podejścia w badaniach nad rynkiem pracy, jaką rolę w ukształtowaniu tego podejścia odgrywa tradycyjny instytucjonalizm i nowa ekonomia instytucjonalna, jakie są charakterystyczne cechy tego podejścia oraz jak współczesna ekonomia ujmuje rolę instytucji rynku pracy w kształtowaniu podstawowych wielkości rynku pracy.

Celem rozdziału 2, przygotowanego przez P. Włodarczyka, jest prezentacja podstawowych koncepcji teoretycznych opisujących wpływ instytucji rynku pracy na kształtowanie się zatrudnienia i bezrobocia, określenie kierunków rozwoju tego ujęcia oraz omówienie sposobów i wyników weryfikacji empirycznej tych koncepcji. Najpierw przedstawiono najważniejsze aspekty rozwoju teorii instytucji rynku pracy przez pryzmat zmian obserwowanych w teorii ekonomii. Następnie podjęto próbę określenia wpływu instytucji rynku pracy na zmienne zasobowe tego rynku, a następnie zmienne strumieniowe w oparciu o modele równowag cząstkowych

1 Należy tu wymienić m.in.: P. Kubiak, *Pasywna polityka rynku pracy w Polsce w okresie kryzysu finansowego i gospodarczego*, „Studia Ekonomiczne” 2016, t. 257, s. 7–18; A. Krajewska, *Problemy opodatkowania pracy w Polsce*, „Polityka Społeczna” 2016, nr 4, s. 1–6; eadem, *Opodatkowanie pracy w OECD. Analiza porównawcza i wnioski dla Polski*, „Annales UMCS” 2016, t. 50(1), s. 669–679; E. Kwiatkowski, *Why have labour markets reacted to the global crisis in different ways?*, „Comparative Economic Research” 2016, t. 19(4), s. 5–26; idem, *Controversies on the economic effects of fixed-term employment – evidence from the OECD countries*, „Olsztyn Economic Journal” 2016, t. 11(3), s. 195–210; A. Krajewska, *The changing role of the minimum wage in the economy*, [w:] *Global Perspectives on Sustainable Regional Development*, Verlag Dr. Kovac, vol. 1, Hamburg 2015, s. 29–45.

i modele równowagi ogólnej. Rozważania zawierają również przegląd wyników badań empirycznych w powyższych kwestiach w literaturze ekonomicznej.

Rozdział 3, autorstwa E. Kwiatkowskiego i P. Włodarczyka, poświęcony jest analizie prawnej ochrony zatrudnienia. Dokonano w nim prezentacji istoty, funkcji i pomiaru tej instytucji rynku pracy, wskazano na genezę tej instytucji i jej ewolucję w grupach krajów OECD, przedstawiono indeksy prawnej ochrony zatrudnienia w krajach OECD ilustrujące stopień restrykcyjności tych przepisów, a także podkreślono mechanizmy teoretyczne opisujące wpływ tej instytucji na rynek pracy. Przedstawiono również wyniki badań empirycznych w literaturze oraz wyniki badań własnych w zakresie wpływu prawnej ochrony zatrudnienia na rynek pracy.

Przedmiotem rozważań rozdziału 4, przygotowanego przez E. Kwiatkowskiego i P. Włodarczyka, jest elastyczność zatrudnienia w krajach OECD i znaczenie, jakie dla tej elastyczności ma struktura zatrudnienia według rodzaju umów o pracę, a w szczególności podział na umowy o pracę na czas nieokreślony oraz umowy na czas określony. Rozdział rozpoczyna się od rozważań o charakterze teoretycznym, poświęconych istocie i roli elastyczności zatrudnienia w głównych koncepcjach ekonomicznych, następnie pokazane są tendencje w zakresie udziału zatrudnienia na czas określony w ogólnej liczbie pracujących w krajach OECD w latach 2000–2015 oraz ich uwarunkowania. W części analitycznej skoncentrowano rozważania na hipotezach dotyczących wpływu zmian struktury zatrudnienia według rodzaju umów o pracę na elastyczność zatrudnienia oraz ich weryfikacji empirycznej obejmującej przegląd dotychczasowych wyników badań empirycznych w literaturze i wyniki badań własnych w tej kwestii.

W rozdziale 5, autorstwa A. Krajewskiej i S. Roszkowskiej, podjęto analizę instytucji płacy minimalnej. Rozważania rozpoczęto od przedstawienia problemu płacy minimalnej w teorii ekonomii oraz dokonano charakterystyki tej instytucji rynku pracy w krajach OECD. Centralnym problemem rozdziału są analizy statystyczno-ekonometryczne poświęcone wpływowi płac minimalnych na kształtowanie się zatrudnienia.

Przedmiotem rozważań rozdziału 6, przygotowanego przez A. Krajewską i S. Roszkowską, jest problem opodatkowania pracy w krajach OECD, a w szczególności problem tzw. klina podatkowego i jego znaczenie dla kształtowania się zatrudnienia. Po rozważaniach teoretycznych dotyczących roli klina podatkowego podjęto w rozdziale charakterystykę klina podatkowego w grupach krajów OECD, zwracając szczególną uwagę na strukturę wewnętrzną klina i jego efekty redystrybucyjne. Zaprezentowano ponadto rezultaty własnych badań statystyczno-ekonometrycznych poświęconych wpływowi klina podatkowego na kształtowanie się zatrudnienia w krajach OECD.

Celem rozdziału 7, autorstwa P. Kubiaka i E. Kwiatkowskiego, jest przedstawienie podstawowych zasad systemu zasiłków dla bezrobotnych w krajach OECD oraz analiza ich oddziaływania na rynek pracy. W rozdziale opisano najpierw podstawy teoretyczne systemu zasiłków dla bezrobotnych, następnie dokonano charakterystyki zasiłków dla bezrobotnych w grupach krajów OECD, koncentrując się na trzech obszarach: wymogów stażowych, długości okresu zasiłkowego i wysokości zasiłków. W części badawczej podjęto próbę zbadania wpływu systemu zasiłkowego na zmienne rynku pracy w Polsce.

W rozdziale 8, przygotowanym przez K. Filipowicz, A. Nowosada i T. Tokarskiego, podjęta jest analiza oddziaływania stopnia uzwiązkowienia w krajach OECD na zmiany popytu na pracę oraz zatrudnienia w tych krajach. Wpływ stopnia uzwiązkowienia na zmiany popytu na pracę prowadzony jest na bazie rozszerzonej, prostej, keynesistowskiej funkcji popytu na pracę. Rozważania w rozdziale zaczynają się od podstawowych informacji na temat związków zawodowych, krótkiej historii ich funkcjonowania oraz podstawowych funkcji społecznych i ekonomicznych, jakie związki pełnią. Następnie scharakteryzowano stopień uzwiązkowienia w krajach OECD w latach 2001–2014. W centrum rozważań rozdziału są analizy oddziaływania stopnia uzwiązkowienia krajowych rynków pracy na zmiany liczby pracujących w krajach OECD.

Celem rozdziału 9, przygotowanego przez K. Filipowicz, T. Tokarskiego i P. Włodarczyka, jest statystyczna analiza wybranych wskaźników opisujących instytucje rynku pracy na zmiany popytu na pracę i zatrudnienia w grupie krajów OECD. Wskaźnikami tymi są: stopień uzwiązkowienia, relacja płacy minimalnej do mediany płac oraz stopa zastąpienia. Na bazie tych trzech wskaźników zbudowano taksonomiczny wskaźnik liberalizacji rynków pracy. Następnie analizuje się oddziaływanie zarówno policzonych wskaźników, jak i taksonomicznego wskaźnika liberalizacji rynku pracy na stopę wzrostu liczby pracujących w grupach krajów OECD. Analizy te polegają na rozszerzeniu funkcji zatrudnienia uwzględniającej stopy wzrostu PKB o rozważane w opracowaniu wskaźniki.

Przedmiotem rozdziału 10, autorstwa S. Roszkowskiej, jest analiza związków pomiędzy sytuacją na rynkach pracy oraz instytucjami rynku pracy w wybranych krajach OECD. Analizy prowadzone w tym rozdziale koncentrują się na wpływie sytuacji na rynku pracy na płace i ceny. W opracowaniu weryfikowane są hipotezy badawcze związane m.in. z istnieniem długookresowej relacji pomiędzy płacami, cenami i charakterystykami rynku pracy oraz występowaniem rozszerzonej krzywej Phillipsa. Analizy prowadzone są z zastosowaniem modeli typu VAR i VECM. W rozdziale przedstawiono najpierw podstawy teoretyczne będące podstawą do strukturalizacji modelu

VAR, następnie przeprowadzono analizę wybranych zmiennych makroekonomicznych w okresie 1995–2014 (częstotliwość kwartalna), w szczególności skupiono uwagę na prezentacji danych związanych z rynkiem pracy, zaś w dalszej części sformułowano wyjściowy model VAR, a następnie dokonano identyfikacji struktury długookresowej i części związanej z dostosowaniami w wybranych gospodarkach OECD.

Podstawowe wnioski i rekomendacje dla działań państwa zamieszczono w końcowej części monografii.

Eugeniusz Kwiatkowski

Rozdział 1

Podejście instytucjonalne w analizie rynku pracy – tradycja i współczesność

Eugeniusz Kwiatkowski*

1.1. Wprowadzenie

Rynek pracy jest jednym z ważniejszych rynków funkcjonujących w gospodarce. To na nim mamy do czynienia z popytem na pracę, mającym zasadnicze znaczenie dla procesów produkcji w przedsiębiorstwach, oraz z podażą pracy, wynikającą z decyzji gospodarstw domowych. W rezultacie konfrontacji tych dwu stron dochodzi do wymiany usług między pracodawcami a pracownikami i ustalania płac, które mają zasadnicze znaczenie nie tylko dla kosztów działalności pracodawców, ale także dla poziomu życia pracowników. To z tych właśnie względów procesy zachodzące na rynku pracy są od dawna przedmiotem zainteresowań teorii ekonomii.

Badania nad rynkiem pracy podlegały w teorii ekonomii istotnym zmianom, zgodnie z kierunkami ewolucji teorii ekonomii. Początkowo, w czasach ekonomii klasycznej, koncentrowały się na zależnościach popytu na pracę, podaży pracy i płac, stanowiących podstawę mechanizmów rynkowych działających na rynku pracy, zaś w okresie dominacji ekonomii neoklasycznej zostały skierowane ku analizom tych mechanizmów rozpatrywanym przez pryzmat działania indywidualnych podmiotów postępujących zgodnie z zasadą *homo oeconomicus*. Analizy te wywoływały różnorodne uwagi krytyczne ze strony ekonomii heterodoksyjnej, m.in. szkoły historycznej i instytucjonalizmu,

* Prof. dr hab., prof. zw. UŁ, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Makroekonomii.

które torowały drogę dla rozwoju podejścia instytucjonalnego w badaniach ekonomicznych. Katalizatorem tego podejścia stał się rozwój nowej ekonomii instytucjonalnej i jej wejście do głównego nurtu ekonomii, co zaowocowało szerszymi badaniami nad instytucjami rynku pracy i ich rolą w kształtowaniu zjawisk i procesów na rynku pracy.

Przedmiotem rozważań niniejszego rozdziału jest charakterystyka podejścia instytucjonalnego w analizach rynku pracy. W szczególności podjęta jest próba odpowiedzi na pytania, jak doszło do ukształtowania się w ekonomii tego podejścia w badaniach nad rynkiem pracy, jakie są charakterystyczne cechy tego podejścia oraz jak współczesna ekonomia ujmuje rolę instytucji rynku pracy w kształtowaniu podstawowych wielkości rynku pracy?

1.2. Elementy podejścia instytucjonalnego w okresie dominacji ekonomii klasycznej i neoklasycznej

W okresie dominacji ekonomii klasycznej i neoklasycznej elementy podejścia instytucjonalnego można zauważyć zarówno w koncepcjach wysuniętych przez niektórych przedstawicieli ortodoksji, jak i heterodoksji. Występują one również w analizach bezpośrednio bądź pośrednio związanych z rynkiem pracy.

Adam Smith dosyć dobrze rozumiał podstawowe kategorie rynku pracy, a także występujące na nim niektóre zależności. Dostrzegał dwie strony rynku pracy, tj. popyt na pracę, który uzależniał od rozmiarów akumulacji kapitału, oraz podaż pracy, którą utożsamiał z liczbą ludności robotniczej. Jest interesujące, że omawiając zmiany płac roboczych, dostrzegał istnienie zrzeszeń robotników i pracodawców oraz słabszą pozycję robotników w przetargach płacowych, ale nie namawiał do zmiany tej sytuacji. Przyjmując założenie o egoistycznej naturze człowieka, wierzył, że działania ludzi w indywidualnym interesie przyniosą korzyści całemu społeczeństwu. Dużą rolę przypisywał tutaj dobroczynnym właściwościom wolnego rynku, także na rynku pracy. Stojąc na gruncie liberalizmu gospodarczego, A. Smith podkreślał istnienie mechanizmu dopasowującego dwie strony rynku pracy. W przypadku nadwyżki podaży pracy nad popytem na pracę następuje, zdaniem A. Smitha, spadek płac roboczych, który zmniejsza podaż pracy i likwiduje tę nadwyżkę, zaś w przypadku nadwyżki popytu na pracę następuje wzrost płac, powodujący

likwidację tej nadwyżki dzięki wzrostowi podaży pracy (Smith, 1954, t. I, s. 85–87 i 101–104). A. Smith wierzył, że „niewidzialna ręka rynku” działa również na rynku pracy.

Należy podkreślić jego wielki wkład w zrozumienie procesów gospodarczych, zwłaszcza podstawowych kategorii rynku, zależności między nimi oraz działania wolnych mechanizmów rynkowych. A. Smith nie był jednakże czystym teoretykiem. W swych pracach przeplatał wątki ekonomiczne z wątkami historycznymi i socjologicznymi, zaś jego metodologię można scharakteryzować jako połączenie dedukcji z opisem historycznym (Landreth, Colander, 1998, s. 111–113). Właśnie w tych wątkach historycznych i socjologicznych można dopatrywać się załączków podejścia instytucjonalnego.

Inny czołowy ekonomista klasyczny, Dawid Ricardo, choć podtrzymał szereg poglądów A. Smitha, zwłaszcza twierdzenie o egoistycznej (i zarazem racjonalnej) naturze jednostek oraz wiarę w działanie „niewidzialnej ręki rynku”, to jednak zerwał z jego metodą, uwzględniającą kontekst historyczny i socjologiczny. Metoda Ricarda przesiąknięta była rozumowaniem dedukcyjnym i stosowaniem wysoce abstrakcyjnych modeli (Landreth, Colander, 1998, s. 163–165). Podejście takie występuje również w jego analizach rynku pracy.

D. Ricardo podtrzymał podstawowe twierdzenia A. Smitha w kwestii działania rynku pracy. Podobnie jak on, wyodrębnił podaż pracy i popyt na pracę, podkreślając ich analogiczne jak u A. Smitha determinanty. Zaakceptował również jego pogląd o istnieniu mechanizmu dopasowującego podaż pracy do popytu na pracę za pośrednictwem zmian płac (Ricardo, 1957, s. 84–85 i 145–147). W późniejszym okresie swej twórczości wysunął jednak pogląd o wypieraniu siły roboczej z produkcji wskutek stosowania maszyn (Ricardo, 1957, s. 457), który stawał pod znakiem zapytania jego wcześniejszą tezę o istnieniu harmonii na rynku pracy. Godne podkreślenia jest to, że zarówno wcześniejsze, jak i późniejsze analizy rynku pracy prowadził D. Ricardo w sposób bezkontekstowy, pozbawiony opisu historycznego, wykorzystujący w szerokim zakresie dedukcyjne metody rozumowania. Taka metodologia badawcza odgrywała dominującą rolę w ekonomii klasycznej.

Podstawowe idee ekonomii klasycznej spotkały się z krytyką ze strony ekonomistów należących do niemieckiej starszej szkoły historycznej (m.in. Friedricha Lista, Wilhelma Roschera i Karla Knies). W krytyce tej zwrócono uwagę na kilka argumentów rozwiniętych później w ekonomii instytucjonalnej. Przedmiotem szczególnej krytyki uczyniono charakterystyczną dla ekonomii klasycznej abstrakcyjność, ahistoryczność i fetyszyzowanie samoczynnych mechanizmów rynkowych (Górski, 1967, s. 277).

Przedstawiciele starszej szkoły historycznej zwrócili uwagę na ograniczoność idei „człowieka ekonomicznego”, zakładającej jednostkę w pełni racjonalną, kierującą się wyłącznie bodźcami i motywami korzyści materialnych.

Podstawą ich poglądu było przekonanie, że bodźce kierujące postępowaniem ludzi są w istocie o wiele bardziej złożone i uwzględniają również bodźce moralne. Stąd też za niewłaściwe uznali oparcie ogólnej teorii ekonomicznej klasyków na koncepcji „człowieka ekonomicznego”. Przedmiotem krytyki ze strony starszej szkoły historycznej była również ahistoryczność teorii klasycznej (argument ahistoryczności teorii głównego nurtu będzie szeroko wykorzystywany później przez instytucjonalistów). Podkreślano przede wszystkim brak relatywizmu teorii ekonomicznej klasyków. Zdaniem F. Lista, społeczeństwa przechodzą w swym rozwoju przez kolejne stadia rozwojowe, które charakteryzują się odmiennymi stosunkami gospodarczymi (List, 1922, s. 63). Stąd też nie do przyjęcia jest jednolita teoria ogólna objaśniająca zjawiska gospodarcze w krajach znajdujących się na różnych stadiach rozwojowych. W szczególności F. List odrzucał zasadność przenoszenia do gospodarki Niemiec zasad liberalizmu gospodarczego, przynoszących korzyści rozwiniętej gospodarce Anglii, gdyż w warunkach działania takich zasad znacznie słabiej rozwinięta gospodarka niemiecka nie byłaby w stanie konkurować z gospodarką Anglii i innych bardziej rozwiniętych krajów (List, 1922, s. 326). Dlatego też w celu przyspieszenia rozwoju gospodarczego krajów mniej rozwiniętych F. List postulował protekcyjnistyczną politykę państwa, zakładającą ochronę celną rodzimego przemysłu i większe bezpośrednie zaangażowanie państwa we wspieranie procesów rozwojowych.

Ostatnie trzydziestolecie XIX w. i pierwsze trzydziestolecie XX w. to okres dynamicznego rozwoju nurtu subiektywno-marginalistycznego, który dokonał się głównie za sprawą takich ekonomistów, jak: Carl Menger, William Jevons, Leon Walras, Alfred Marshall i Arthur Pigou. Szczególną rolę odegrał kierunek ekonomii neoklasycznej¹, który w końcowych latach tego okresu zajął dominującą pozycję w ramach nurtu subiektywno-marginalistycznego. Kierunek ten stał się bowiem głównym negatywnym układem odniesienia dla późniejszego rozwoju instytucjonalizmu.

Choć w ramach nurtu subiektywno-marginalistycznego rozwinęły się różne kierunki i teorie, to jednak można dostrzec w nim kilka wspólnych założeń metodologicznych (Landreth, Colander, 1998, s. 312–459; Górski, 1967, s. 230–274). Po pierwsze, charakterystyczny dla całego nurtu jest mikroekonomiczny punkt widzenia. Zakłada się, że dla zrozumienia procesów gospodarczych trzeba najpierw rozpoznać zasady działania indywidualnych podmiotów, które maksymalizują swoje cele działania. Po drugie, charakterystyczną cechą nurtu jest konstruowanie i rozwijanie abstrakcyjnych modeli działania konsumenta i przedsiębiorstwa, a także modeli równowagi,

1 Na temat pojmowania ekonomii neoklasycznej i jej relacji do kierunku subiektywno-marginalistycznego zob. szerzej: Kwiatkowski, 1988, s. 15–22.

w których decydującą rolę odgrywa rozumowanie dedukcyjne. To założenie metodologiczne w mniejszym stopniu dotyczy A. Marshalla, który próbował połączyć podejście czysto teoretyczne z podejściem historycznym. Po trzecie, szerokie zastosowanie w analizach znalazł rachunek marginalny zarówno w odniesieniu do działania podmiotów, jak i różnych rynków. Po czwarte, charakterystyczną cechą nurtu jest głęboka wiara w dobroczynne właściwości wolnego rynku oraz przekonanie, że aktywna ingerencja państwa w gospodarkę jest niewskazana.

Przytoczone wyżej założenia metodologiczne znalazły swój wyraz w neoklasycznej analizie rynku pracy. Jej podstawą są dwa mikroekonomiczne twierdzenia określające determinanty podaży pracy i popytu na pracę. Zgodnie z teorią A. Marshalla i A. Pigou, podaż pracy jest rosnącą funkcją płac realnych, zaś popyt na pracę – ze względu na działanie prawa malejącej produktywności krańcowej – zależy odwrotnie proporcjonalnie od płac realnych (Marshall, 1961, s. 406; Pigou, 1933, s. 142). Neoklasycy twierdzili, że wszelkie rozbieżności podaży pracy i popytu na pracę są szybko likwidowane przez zmiany płac. W przypadku nadwyżki podaży pracy następuje bowiem spadek płac realnych, który likwiduje tę nadwyżkę za pośrednictwem wzrostu popytu na pracę i spadku podaży pracy (Pigou, 1933, s. 252). Neoklasycy wierzyli więc w skuteczność działania swobodnych mechanizmów rynkowych, także na rynku pracy. Stąd też w swych modelowych analizach odrzucali aktywną ingerencję państwa w gospodarce².

Pod koniec wieku XIX argumenty o charakterze instytucjonalnym przeciwko ekonomii subiektywno-marginalistycznej wytoczył Gustav Schmoller, czołowy przedstawiciel młodszej szkoły historycznej. Odrzucał on ortodoksyjny pogląd, że zadaniem ekonomii jest tworzenie ogólnej jednolitej teorii ekonomicznej, obowiązującej we wszystkich warunkach, niezależnie od czasu i miejsca. Zdaniem G. Schmollera, jeśli nawet istnieją ogólne obiektywne prawidłowości ekonomiczne, to ich poznanie wymaga najpierw zgromadzenia dostatecznie dużego materiału opisowo-historycznego i empirycznego dla różnych warunków i okresów funkcjonowania gospodarki i właśnie to jest podstawowym zadaniem ekonomii (Górski, Kowalik, Sierpiński, 1967, s. 100–105). Ujęciem tym sprowadzał G. Schmoller niesłusznie ekonomię do historii gospodarczej. Ale słusznie zwracał uwagę na istotną rolę czynników społecznych i specyficznych dla danych warunków gospodarki w kształtowaniu procesów gospodarczych. Torował w ten sposób drogę dla późniejszych ujęć instytucjonalistów.

2 Trzeba jednak zauważyć, że u neoklasyków znajdujemy również postulaty wyrastające z pragmatyki gospodarczej, zakładające pewien ograniczony zakres ingerencji państwa w gospodarkę. Np. A. Pigou dostrzegał celowość robót publicznych i subsydiowania zatrudnienia w postaci ulg podatkowych (Pigou, 1933, s. 249–252).

1.3. Powstanie instytucjonalizmu i jego rozwój

Do rozwoju podejścia instytucjonalnego w analizie rynku pracy przyczynił się powstały na początku XX w. instytucjonalizm, kierunek teoretyczny zapoczątkowany przez Thorsteina Veblena, Johna R. Commonsa i Wesleya C. Mitchella.

T. Veblen poddał zasadniczej krytyce podstawowe założenia metodologiczne ekonomii subiektywno-marginalistycznej, twierdząc, że są nienaukowe. Przedmiotem jego szczególnej krytyki były trzy założenia: o postępowaniu ludzi w procesach gospodarczych w myśl koncepcji „*homo oeconomicus*”, o istnieniu harmonii i porządku naturalnego w gospodarce kapitalistycznej, a także założenie o dobroczynnych właściwościach wolnego rynku (Landreth, Colander, 1998, s. 476–495).

Według T. Veblena, motywy działań ludzkich w procesach gospodarczych są znacznie szersze niż to zakłada koncepcja „*homo oeconomicus*”. Jego zdaniem, postępowanie jednostek opiera się nie tylko na osiąganiu celów w oparciu o kalkulowanie korzyści i strat. Ważną rolę w podejmowaniu decyzji odgrywają zwyczaje, tradycje, nawyki myślowe, a więc czynniki o charakterze społecznym. T. Veblen wprowadził pojęcie instytucji, które zdefiniował właśnie jako dominujące sposoby myślenia uwzględniające warunki społeczne jako nawyki myślowe czy sposoby ujmowania zjawisk, które kierują ludzkim życiem (Veblen, 2008, s. 161). Według niego, choć instytucje te są dosyć stabilne, to jednak nie są niezmiennie, podlegają pewnej ewolucji, wywierając istotny wpływ na zmiany postępowania ludzi w życiu gospodarczym. Właśnie badanie tych instytucji, które tworzą instytucjonalne ramy działalności gospodarczej, a zwłaszcza badanie ich ewolucji, winno być szczególnym przedmiotem zainteresowań ekonomii.

Kontynuatorem podejścia T. Veblena do analizy gospodarki był J.R. Commons. Podobnie jak on, podważał podstawowe założenia metodologiczne ekonomii subiektywno-marginalistycznej, ale w odróżnieniu od niego skierował po części swoje zainteresowania badawcze ku rynkowi pracy.

J.R. Commons zwrócił uwagę na występowanie w kapitalizmie grup podmiotów o rozbieżnych interesach ekonomicznych: finansistów i przemysłowców, dłużników i wierzycieli, przedsiębiorców i robotników. Podkreślił, że między tymi grupami dochodzi do procesów wymiany. Do opisu tych procesów wprowadził pojęcie transakcji, przy czym – jak podkreślał – siły obu stron są często w tych transakcjach nierówne i w rezultacie prowadzą do ostrych sporów. Zdaniem J.R. Commonsa, pojawia się tutaj pole do interwencji państwa, które winno ingerować w te spory w celu równoważenia sił stron konfliktów